

SKULDLOSE AANSPREEKLIKHEID VIR PSIGIATRIESE BESERING EN GEDAGTES OOR DIE ROL VAN BELEID BY DELIKTUELE AANSPREEKLIKHEID*

JM Potgieter
Bluris LLB LLM LLM LLD
Professor in Privaatreg
Universiteit van Suid-Afrika (UNISA)

SUMMARY

More than thirty years ago Prof Hans (PJ) Visser, in one of his earliest publications, mooted the possibility of liability in delict for the causing of emotional shock (psychiatric injury) where no fault on the part of the defendant was involved. This possibility became a reality in *Fourie v Naranjo* 2008 1 SA 192 (C), where a plaintiff succeeded with the *actio de pauperie* (for which fault is not a requirement) for damages resulting from emotional shock and distress when she witnessed a dog attacking and savaging her spouse. The present contribution uses Visser's article as point of departure for investigating the nature and limits of delictual liability without fault for psychiatric injury and for examining the role of legal policy in various delictual elements in determining whether delictual liability should be recognised in a given case or not. It is pointed out that legal policy plays a role not only in delictual elements such as wrongfulness, negligence and legal causation, but also influences the overarching question whether in a given case delictual liability should be imposed or not, despite the presence of all the delictual elements.

1 INLEIDING

Professor PJ (Hans) Visser, bekende en uitsonderlik produktiewe outeur oor onder meer die delikte- en skadevergoedingsreg, is in 2007 op 53-jarige ouderdom oorlede. Een van sy vroegste publikasies, wat hy meer as dertig jaar gelede geskryf het nog voor hy voltyds tot die akademie toegetree het, het gehandel oor deliktuele aanspreeklikheid vir psigiatriese besering (destyds algemeen bekend as "senuskok" of "emosionele skok") opgedoen na ontvangs van 'n nuusberig.¹ Die onderwerp was toe aktueel veral na

* Die oorspronklike weergawe van hierdie artikel is, met enkele wysigings, gepubliseer in Boezaart en De Kock (reds) *Liber Perit, Labor non Moritur – Liber Memorialis: PJ Visser* (2008) 209-220.

¹ Visser "Aanspreeklikheid vir Senuskok na Ontvangs van 'n Nuusberig" 1977 *De Jure* 37. In *Barnard v Santam Bpk* 1999 1 SA 202 (HHA) 208-209 maan die HHA dat 'n begrip soos senuskok (emosionele skok) nie net "'n uitgediende benaming sonder enige spesifieke psigiatriese betekenis is nie, maar ook misleidend kan wees, en dat die enigste tersaaklike vraag is of 'n eiser 'n herkenbare psigiese letsel opgedoen het". Nietemin gebruik die HHA in

aanleiding van die Appèlhof se rigtinggewende uitspraak in *Bester v Commercial Union Versekeringsmaatskappy van SA Bpk*² waarin deliktuele aanspreeklikheid vir sogenaamde suiwer emosionele skok (psigiese letsels sonder fisiese beserings) vir die eerste keer onomwonde erken is. Vir die outeur se bydrae is Visser se artikel van belang, nie soseer weens sy besondere insigte oor die onderwerp nie, maar om twee ander redes: eerstens omdat hy toe al die moontlikheid geopper het van deliktuele aanspreeklikheid vir die veroorsaking van psigiatriese besering op 'n skuldlose wyse,³ en tweedens omdat sy destydse bydrae illustreer hoe regsbeleid ("legal policy") by verskillende delikselemente 'n rol speel by 'n besluit of deliktuele aanspreeklikheid erken moet word of nie. Die outeur beoog om hierdie twee waarnemings uit Visser se artikel as vertrekpunt vir sy bydrae te gebruik.

2 SKULDLOSE AANSPREEKLIKHEID VIR PSIGIATRIESE BESERING?

Die vraag of skuldlose veroorsaking van psigiatriese besering deliktueel ageerbaar is, het 'n werklikheid geword in 'n onlangse uitspraak van die Kaapse Hooggeregshof in *Fourie v Naranjo*,⁴ waarvan die feite in breë trekke ooreenkom met die voorbeeld wat Visser in sy artikel bedink het.⁵ Die eiser slaag met die *actio de pauperie* teen die verweerder (sy buurman) nadat hy ernstig beseer is toe hy die verweerder se huishulp uit die kake van die verweerder se Rottweiler probeer red het en in die proses self deur die hond (en 'n ander hond) aangeval en gebyt is. Toe die aanval op die eiser uiteindelik tot 'n einde kom, het hy na die hek van die erf gekruip en ineengestort in die arms van sy gade (die eiseres), wat die voorval van die hek af aanskou het. Die eiseres is deur die voorval erg getraumatiseer. Geteister deur die gedagtebeeld van die hond met bloed en stukke vlees in sy mond, kon sy vir 'n tyd daarna nie slaap nie. Sy het begin hakkell, 'n toestand wat ongeveer drie weke geduur het, en haar vermoë om motor te bestuur, is aangetas. Sy moes mediese en sielkundige behandeling vir die nagevolge

dieselfde saak "gerieflikheidshalwe" steeds die ingeburgerde begrip "senuskok" vir "senuskok met gepaardgaande psigiese letsels", en vind mens in 'n onlangse saak soos *Fourie v Naranjo* 2008 1 SA 192 (K) begrippe soos "emotional shock" (194), "emotional distress and shock" (195, 201 en 202) en "nervous shock" (202), verwysende na hierdie tipe persoonlikheidskrenking. In hierdie bydrae word dan ook na psigiese of psigiatriese letsel as "emosionele skok" verwys, of word soortgelyke begrippe soos "senuskok", of eenvoudig "skok", gebruik. Daar moet egter in gedagte gehou word dat emosionele skok maar een van meerdere oorsake van 'n herkenbare en ageerbare psigiese of psigiatriese letsel kan wees (sien *Barnard v Santam Bpk supra* 208; en Neethling, Potgieter en Visser *Deliktereg* (2006) 277-278).

² 1973 1 SA 769 (A).

³ Visser 1977 *De Jure* 47 vn 37.

⁴ *Supra*. Sien vir 'n bespreking ook Scott "The Sting of an Ancient Remedy in Present Times: *Caveat Dog Owners!*" in Boezaart en De Kock (reds) *Liber Perit, Labor non Moritur – Liber Memorialis: PJ Visser* (2008) 95ev.

⁵ Aan die einde van sy artikel verklaar Visser (1977 *De Jure* 47 vn 37): "Heelwat probleme is nie hier aangeraak nie bv A word deur B se hond gebyt onder omstandighede wat die *actio de pauperie* aan A beskikbaar stel. Veronderstel 'n berig van die insident bereik A se sensitiewe suster wat skok en 'n senuwee-ineenstorting beleef – kwalifiseer bg skade as pauperies?"

van haar beproewing ontvang en stel 'n eis op grond van die *actio de pauperie* teen die verweerder in vir die skade wat sy gely het.⁶

Namens die verweerder word in die verhoorhof aangevoer dat die *actio de pauperie* gebaseer op emosionele skok nie vir die eiseres beskore is nie omdat sy nie deur die hond aangeval is nie. Sy was net 'n toeskouer tot die gebeure en, word aangevoer, die remedie is net beskikbaar vir iemand wat inderdaad fisiek in die voorval beseer is. Die verhoorhof maak korte mette met hierdie argument en skyn aanspreeklikheid eenvoudig te vestig op grond van die duidelike kousale verband tussen die optrede van die honde en die eiseres se pyn en lyding.⁷ In appèl bevestig Cleaver R⁸ dat aanspreeklikheid van die eienaar van 'n dier wat skade aan 'n ander veroorsaak, uit die eienaarskap van die dier op sigself vloei en beskikbaar is vir iemand wat persoonlike beserings of saakskade gely het wat die dier veroorsaak het. Volgens die hof is dit voorts gemeensaak dat 'n deliksaksie beskikbaar is vir skade veroorsaak deur opsetlike of nalatige skokveroorsaking. Daar is ook gesag dat iemand wat deur 'n hond gebyt is, die *actio de pauperie* kan instel nie net vir "direkte" fisiese beserings weens die bytery nie, maar ook vir die daaropvolgende fisiese aandoenings wat deur die emosionele skok veroorsaak is.⁹ Die hof wys daarop dat daar steun is vir die standpunt dat 'n afhanklike skadevergoeding kan eis vir verlies van onderhoud weens die dood van 'n broodwinner veroorsaak deur 'n dier,¹⁰ en vir die siening¹¹ dat die grense van 'n verweerder se aanspreeklikheid (by eise ingevolge die *actio de pauperie*) bepaal moet word in ooreenstemming met die soepele maatstaf vir juridiese kousaliteit soos uiteengesit in *S v Mokgethi*.¹² Die regter verklaar uiteindelik¹³ dat, alhoewel die *actio de pauperie* gewoonlik ingestel word deur die persoon wat fisies deur 'n dier beseer is, hy nie bewus is van gesag wat die toekenning van skadevergoeding ingevolge die aksie beperk tot die persoon wat inderdaad (direk) deur die dier beseer is nie. Gevolglik is daar geen beginselbeswaar teen die uitbreiding van die *actio de pauperie* na die verhaal van skade veroorsaak deur emosionele skok nie.

Twee aspekte van die uitspraak in *Fourie v Naranjo* is vir doeleindes van hierdie bydrae van belang. Eerstens het die uitspraak deliktuele aanspreeklikheid vir skade veroorsaak deur die toediening van emosionele skok – wat 'n lang en moeisame ontwikkeling deurloop het alvorens (selfs skuldige) veroorsaking daarvan ageerbaar geag is – sonder veel omhaal 'n

⁶ *Fourie v Naranjo supra* 201G-I; en sien ook Scott 103-104.

⁷ *Fourie v Naranjo supra* 202A-C.

⁸ *Fourie v Naranjo supra* 202C.

⁹ *Creydt-Ridgeway v Hoppert* 1930 TPD 664. In hierdie saak is die eiseres deur die verweerder se hond gebyt. Sy het, benewens 'n ligte beenwond, ook emosionele skok opgedoen wat aanleiding gegee het tot diarree, aambeie, hoë bloeddruk en slaaploosheid. In appèl word beslis dat die verweerder nie net aanspreeklik is vir die fisiese besering en gepaardgaande pyn en leed wat deur die aanval veroorsaak is nie, maar ook vir die skok en die gevolge wat daaruit voortgevloei het, ongeag die mate waarin die benadelings gewyt kan word aan die eiseres se ongegronde vrees vir hondsdelheid en die feit dat sy haar in haar oorgangsjare bevind het.

¹⁰ Met verwysing na Van der Merwe en Blackbeard *LAWSA Vol 1* 2uitg par 469.

¹¹ Met verwysing na Neethling, Potgieter en Visser 354.

¹² 1990 1 SA 32 (A).

¹³ *Fourie v Naranjo supra* 202F-H.

belangrike stap verder gevoer deur aanspreeklikheid te erken ook waar die emosionele skok op skuldlose wyse veroorsaak is. Tweedens kom dit voor of die hof akkoord gaan dat die grense van aanspreeklikheid in hierdie gevalle bepaal word deur middel van juridiese kousaliteit, en in besonder deur aanwending van die soepele maatstaf wat die Hoogste Hof van Appèl sedert *S v Mokgethi*¹⁴ by hierdie delikselement aanwend. Dit is in hierdie verband dat die rol van regsbeleid by die verlening van deliktsaksies ter sprake kom.

3 DIE ONTWIKKELING VAN DELIKTUELE AANSPREEKLIKHEID VIR SKADE WEENS EMOSIONELE SKOK

Die sleutelgesag vir die erkenning dat persoonlikheidsnadeel en vermoënskade wat uit die opsetlike of nalatige veroorsaking van psigiaterise besering of emosionele skok resulteer, in beginsel die Aquiliese aksie (vir skadevergoeding) en die aksie weens pyn en lyding (vir nie-vermoënskade) fundeer, is die appèlhofbeslissing in *Bester v Commercial Union Versekeringsmaatskappy van SA Bpk*.¹⁵ Die reg op hierdie gebied is tot met *Bester* gekenmerk deur 'n onwilligheid om 'n aksie op grond van emosionele skok te verleen en 'n gebrek aan duidelike aanspreeklikheidsbeginsels.

By gebrek aan gemeenregtelike gesag het die howe voor die uitspraak in *Bester* deurgaans leiding by die Engelse reg gesoek. Die huiwering om 'n aksie vir skade veroorsaak deur emosionele skok toe te staan, het neerslag gevind in gekunstelde beperkings, ontleen aan die Engelse reg. So is daar vereis dat die skok (of psigiese verstoring) uit 'n fisiese besering moes voortgevoel het of 'n benadeling van die fisiese gesteldheid tot gevolg moes gehad het;¹⁶ en dat die benadeelde wat skok opgedoen het, in persoonlike gevaar van fisiese besering moes verkeer het.¹⁷

Daar was verdere redes vir die traagheid om eise weens senuskok toe te staan en vir die stel van toepaslike vereistes wat die instel van die aksie gekortwiek het,¹⁸ maar die hoofrede was waarskynlik die beleidsoorweging,

¹⁴ *Supra*.

¹⁵ *Supra*.

¹⁶ Bv, *Hauman v Malmesbury Divisional Council* 1916 CPD 216 220 en die verhoorhofbeslissing *Bester v Commercial Union Versekeringsmaatskappy van SA Bpk* 1972 3 SA 68 (D) 72-73.

¹⁷ Bv *Mulder v South British Insurance Co Ltd* 1957 2 SA 444 (W) 449.

¹⁸ Soos die opvatting dat psigiese nadeel nie in geld waardeerbaar is nie (vgl *Bester v Commercial Union Versekeringsmaatskappy van SA Bpk* 1972 3 SA 68 (D) 73); die aanvanklike koppeling, tot 1965, van die aksie vir pyn en leed (waarmee vir persoonlikheidsnadeel weens skok geëis word) met die *actio legis Aquiliae* wat 'n belemmerende invloed gehad het veral in gevalle waar 'n eiser skok opgedoen het sonder om ook vermoënskade te ly (sien Potgieter *Deliktuele Aanspreeklikheid op Grond van die Nalatige Veroorsaking van Skok* (LLM-dissertasie, RAU, 1974) 54-60) (die standpunt dat die aksie vir pyn en leed 'n uitbreiding van die *actio legis Aquiliae* verteenwoordig, is in 1965 in *Hoffa NO v SA Mutual Fire & General Insurance Co Ltd* 1965 2 SA 944 (K) verwerp); die opvatting dat slegs suiwer fisiese beserings en nie ook psigiese ongesteldhede nie as liggaamlike benadeling vir doeleindes van 'n deliktuele eis kwalifiseer (*Bester v Commercial Union Versekeringsmaatskappy van SA Bpk supra* 71 73); en die vrees vir fiktiewe eise en die bewysprobleem by gevalle van sg psigiese letsels (vgl Potgieter 63-64). Sien ook Englard "The Duty to Prevent Harm from Third Parties: The Problem of Emotional Distress" in Englard (red) *The Philosophy of Tort Law* (1993) 199-210.

gegrond op 'n vrees dat erkenning van die aksie 'n vloedgolf eise sou meebring, en dat verlening van deliksaksies weens emosionele skok 'n te groot las op die gemeenskap sou plaas.¹⁹

In *Bester* is beide bovermelde arbitrêre vereistes verwerp. Wat die “fisiese besering”-vereiste betref, beslis die hof dat die brein- en senustelsel net so deel van die fisiese liggaam is as 'n arm of been.²⁰ Derhalwe hoef daar nie 'n fisiese besering te wees om aanspreeklikheid te vestig nie; psigiese benadeling op sigself is voldoende, met dien verstande dat die benadeling betreklik ernstig moet wees. Volgens die hof is niksbeduidende emosionele skok van kortstondige duur wat nie 'n wesenlike uitwerking op die welsyn van die persoon het nie, nie ageerbaar nie.²¹ Hierdie benadering van die hof maak dit duidelik dat die psigiese integriteit, as deel van die liggaamlike integriteit, beskermingswaardig is en dat aantasting daarvan op sigself onregmatig kan wees (en gedingsvatbaar, as die aantasting ernstig genoeg was). Dit gaan dus hier om die onregmatigheid of nie van die dader se optrede.²²

Voorts word die rigiede persoonlike gevaar-vereiste in *Bester* vervang deur die maatstaf van redelike voorsienbaarheid van die veroorsaakte psigiese leed.²³ In die plek van die willekeurige vereiste dat die persoon wat psigiese letsel opgedoen het, persoonlik in gevaar van fisiese besering moes verkeer het, moet die soepele redelike voorsienbaarheidsmaatstaf nou die vrees besweer dat aksies vir emosionele skok kan handuit ruk. Redelike voorsienbaarheid is dus hier 'n instrument van regsbeleid om te help verseker dat aanspreeklikheid vir psigiese letsels meegebring deur emosionele skok, binne perke gehou word. Die vraag is nou by welke van die delikselemente die redelike voorsienbaarheid van 'n psigiese letsel toegepas moet word ten einde hierdie begrensingsrol te speel. Soos aanstons sal blyk, word uiteenlopende antwoorde op hierdie vraag gegee.

¹⁹ In *Sueltz v Boltler* 1914 EDL 176 180 verklaar die hof met verwysing na 'n aksie gegrond op skok oa: “[I]t would be introducing a new element of damage, which might have far-reaching and dangerous results”. Vgl *Union Government v Warneke* 1911 AD 657; *Bester v Commercial Union Versekeringsmaatskappy van SA Bpk supra* 74; en Potgieter 51-53.

²⁰ *Bester v Commercial Union Versekeringsmaatskappy van SA Bpk supra* 779.

²¹ *Ibid.* In sulke gevalle gaan dit bloot om *de minimis non curat lex* (Neethling, Potgieter en Visser 279; sien ook *Majiet v Santam Ltd* [1997] 4 All SA 555 (K) 557-567; *Clinton-Parker and Dawkins v Administrator, Transvaal* 1996 2 SA 37 (W) 54; en Van der Walt “Skoktoediening: ‘Wie Sal die Aftreksom Maak?’” in Strauss (red) *Huldigingsbundel vir WA Joubert* (1988) 252). Vgl Neethling, Potgieter en Visser 279 vn 116 vir 'n lys voorbeelde van benadelings wat nie ernstig genoeg was om aanspreeklikheid te vestig nie.

²² Neethling, Potgieter en Visser 278-279.

²³ Volgens die hof in *Bester v Commercial Union Versekeringsmaatskappy van SA Bpk supra* 779 “[bestaan] daar in ons reg geen rede ... waarom iemand, wat as gevolg van die nalatige handeling van 'n ander, senuskok of psigiatriese besering met gevolglike ongesteldheid opgedoen het nie op genoegdoening geregtig is nie, mits die moontlike gevolge van die nalatige handeling voorsien sou gewees het deur die redelike persoon wat hom in die plek van die onregpleger sou bevind het”; en 780: “Die verhaalbaarheid van vergoeding of genoegdoening moet daarvan afhang of die veroorsaakte leed in die besondere omstandighede van elke saak redelik voorsienbaar was, al dan nie”. Sien ook *Boswell v Minister of Police* 1978 3 SA 268 (OK) 273 274; *Masiba v Constantia Insurance Co Ltd* 1982 4 SA 333 (K) 342-343; *Barnard v Santam Bpk supra* 212-215; 1997 4 SA 1032 (T) 1066-1067; *Majiet v Santam Ltd supra* 561-562 en 568; *Clinton-Parker and Dawkins v Administrator, Transvaal supra* 52 en 57; *Gibson v Berkowitz* 1996 4 SA 1029 (W) 1049-1050; en vgl Neethling, Potgieter en Visser 279-280.

4 VOORSIENBAARHEID AS AANSPREEKLIKHEIDSBEGRENSINGSFAKTOR

Ter agtergrond moet vermeld word dat voorsienbaarheid by verskillende delikselemente ter sprake kom. Terwyl voorsienbaarheid die kern van die nalatigheidstoets uitmaak,²⁴ word dit ook aangewend as faktor by die bepaling van juridiese kousaliteit²⁵ en in sekere gevalle selfs van onregmatigheid.²⁶ Aangesien die inhoud en funksies van hierdie delikselemente verskil, word voorsienbaarheid telkens verskillend by elke element toegepas. By nalatigheid speel die voorsien- en voorkombaarheid van skade 'n rol by die bepaling van die blaamwaardigheid van die dader, terwyl voorsienbaarheid van skade by juridiese kousaliteit moet help bepaal of die skade wat onregmatig en nalatig veroorsaak is, die dader toegereken moet word. Die moontlike rol van voorsienbaarheid by onregmatigheid, waar die belange wat die dader met sy optrede bevorder het, opgeweeg moet word teen die belange wat hy aangetas het ten einde te bepaal of die handeling redelik of onredelik was, is kontroversieel. Daar word aangevoer dat die gebruik van voorsienbaarheid by sowel nalatigheid as onregmatigheid meebring dat die twee elemente oorvleuel en die onderskeid tussen hierdie twee delikselemente verdoesel – 'n resultaat was as óf positief,²⁷ óf negatief beoordeel word.²⁸ Hierop word nie nou ingegaan nie.

Terwyl daar meningsverskil bestaan of volgens *Bester* voorsienbaarheid (as aanspreeklikheidsnorm) wat die persoonlike gevaar-vereiste vervang, en daar by nalatigheid juis juridiese kousaliteit tuihoort,²⁹ wil dit tog lyk of die hof in *Bester* juridiese kousaliteit in gedagte gehad het – in teoretiese nis – as nis (as omstandigheid) – vir voorsienbaarheid om sy aanspreeklikheidsfunksie te kan vervul.³⁰ Dit blyk dat, telkens wanneer in *Bester* na die voorsienbaarheidstoets verwys word, nalatigheid vasstaan, en moet daar

²⁴ Die bekende redelike persoon-toets vir nalatigheid behels die vraag na die redelike voorsien- en voorkombaarheid van nadeel. Sien Neethling, Potgieter en Visser 125 en 134ev; en Van der Walt en Midgley *Principles of Delict* (2005) 166ev en gesag daar aangehaal.

²⁵ Waar dit 'n subsidiêre rol speel by die sg soepele maatstaf vir juridiese kousaliteit ingevolge waarvan bepaal moet word of daar 'n genoegsaam nou verband tussen die dader se handeling en die gevolg bestaan dat die gevolg die dader met inagneming van beleidsoorwegings op grond van redelikheid, billikheid en regverdigheid toegereken kan word. Sien Neethling, Potgieter en Visser 181 en 195ev; en Van der Walt en Midgley 208-209 en gesag daar aangehaal.

²⁶ Sien Neethling, Potgieter en Visser 38 en 71; Neethling en Potgieter "Wrongfulness and Negligence in the Law of Delict: A Babylonian Confusion?" 2007 *THRHR* 120ev; Neethling en Potgieter "Die Regsoortuigings van die Gemeenskap as Selfstandige Onregmatigheidskriterium" 2006 *TSAR* 609ev; en Neethling en Potgieter "Middellike Aanspreeklikheid vir 'n Opsetlike Delik" 2007 *TSAR* 616ev.

²⁷ Vgl Neethling "The Conflation of Wrongfulness and Negligence: Is it Always Such a Bad Thing for the Law of Delict?" 2006 *SALJ* 204ev.

²⁸ Nugent "Yes, it is Always a Bad Thing for the Law: A Reply to Professor Neethling" 2006 *SALJ* 557ev; en Knobel "Thoughts on the Functions and Application of the Elements of a Delict" 2008 *THRHR* 650ev.

²⁹ Neethling, Potgieter en Visser 280 vn 123; Boberg *The Law of Delict Vol I Aquilian Liability* (1984) 192; Neethling "Deliktuele Aanspreeklikheid Weens die Veroorsaking van Psigiese Letsels" 2000 *TSAR* 6 vn 43; en *Barnard v Santam Bpk supra* 210.

³⁰ Sien ook Van der Walt 251: "Die hof [in *Bester*] poog ... om skynbaar arbitrêre reëls ter beperking van aanspreeklikheid te vervang met soepele, erkende beginsels van deliktuele aanspreeklikheid: die 'persoonlike gevaar'-vereiste word vervang met 'n kousaliteitsmaatstaf, naamlik die redelike voorsienbaarheid van die ingetrede nadeel."

slegs bepaal word of die dader verantwoordelik gehou moet word of nie vir die psigiese letsel wat hy op nalatige wyse veroorsaak het.³¹

Van der Walt³² argumenteer in 1988 dat redelike voorsienbaarheid as juridiese kousaliteitsmaatstaf ondeugdelik is om aanspreeklikheid vir emosionele skok binne perke te hou. Volgens hom span redelike voorsienbaarheid op sigself die aanspreeklikheidsnet vir emosionele skok te wyd. So het die hof in *Masiba v Constantia Insurance Ltd*³³ aangedui dat dit voorsienbaar is dat iemand (ageerbare) psigiese letsel kan opdoen selfs waar sy eiendom, byvoorbeeld sy motor, bedreig word. Hierdie gevolgtrekking gaan volgens Van der Walt te ver. Hy is van mening dat 'n uitbreiding van die aksie op grond van skok wat deur die bedreiging van eiendom (soos 'n motor of selfs diere) veroorsaak is, onaanvaarbaar sal wees; aanwending van die voorsienbaarheidsnorm sou die grense van aanspreeklikheid te ver uitskuif.³⁴ Nou is dit belangrik om Van der Walt se kritiek te beoordeel in die lig van die feit dat die soepele juridiese kousaliteitsmaatstaf, ingevolge waarvan die toerekenbaarheid van skade wat onregmatig en skuldig toegebring is, beoordeel word ingevolge beleidsfaktore soos redelikheid, billikheid en regverdigheid en waar redelike voorsienbaarheid 'n ondergeskikte rol speel, eers enkele jare later, in beslissings soos *S v Mokgethi*³⁵ en *International Shipping Co (Pty) Ltd v Bentley*³⁶ (wat die privaatreëg betref), ingevoer is. Van der Walt se siening dat voorsienbaarheid van skade (wat destyds as enigste of belangrikste juridiese kousaliteitsnorm gedien het), op sigself nie al die beleidsoorwegings kon akkommodeer om aanspreeklikheid vir skok binne perke te hou nie, is dus begryplik.³⁷

³¹ Sien die aanhalings uit *Bester v Commercial Union Versekeringsmaatskappy van SA Bpk supra* in vn 23 hierbo. Van der Walt 253 vertolk die betrokke *dicta* soos volg: "Die maatstaf van redelike voorsienbaarheid word dus gestel met die oog op toepassing in die geval waar ongesteldheid deur onregmatige en nalatige optrede (feitelik) veroorsaak is; dit moet dien om 'n juridiese kousale verband te bepaal, of om toerekening te bewerkstellig, of om verwyderdheid te bepaal ... Dit is in elk geval duidelik dat die Appélhof nie redelike voorsienbaarheid gebruik as kriterium vir die bepaling van die bestaan van 'n regsplig aan die kant van die dader of ter bepaling van nalatigheid nie." Daarteenoor wys Van Heerden AHR in *Barnard v Santam Bpk supra* 210 daarop dat die hof in *Bester v Commercial Union Versekeringsmaatskappy van SA Bpk supra* 781 (op een plek) wel na die voorkombaarheidsbeen van die nalatigheidstoets verwys het, maar voeg daaraan toe dat dit prakties gesproke geen verskil behoort te maak of die een of die ander konstruksie gevolg word nie.

³² In Van der Walt 256ev.

³³ 1982 4 SA 333 (K) 343.

³⁴ In Van der Walt 254-256. Hy konkludeer (256): "Die voorsienbaarheidsmaatstaf as kousaliteitskriterium is vanuit teoretiese sowel as regspolitieke oogpunt, in die geval van aanspreeklikheid op grond van skoktoediening, ondeugdelik. Dit is nie werklik bruikbaar om aanspreeklikheid binne redelike perke te hou nie ... en is nie versoenbaar met die 'erkende regsbeginsele' wat skoktoediening in ons reg beheers nie."

³⁵ *Supra* 39ev.

³⁶ 1990 1 SA 680 (A) 700ev.

³⁷ Englard 200, wat hoofsaaklik die Anglo-Amerikaanse bespreek, maak dit ook duidelik dat die voorsienbaarheidstoets op sigself in sekere gevalle nie 'n bevinding van nie-aanspreeklikheid vir skok kan verklaar nie en dat beleidsoorwegings hiervoor ingevoer moet word: "Consider the pervasive concept of foreseeability: the conclusion that the emotional distress of parents caused by the loss of their child is an unforeseeable event from the viewpoint of the tort-feasor clearly contradicts common sense. The exemption from liability can only be justified by transposing the notion of foreseeability from the empirical to the normative plan: the tortfeasor *ought not* to have foreseen the specific harm. It is this evident normative dimension that requires rationalization by means of policy considerations."

5 ONREGMATIGHEID, NALATIGHEID EN JURIDIESE KOUSALITEIT AS BEGRENINGSFAKTORE

Van der Walt identifiseer die teoretiese probleem om die grense van aanspreeklikheid in gevalle van emosionele skok te bepaal, as een van onregmatigheid.³⁸ Hy voer aan dat die regspligbenadering tot onregmatigheid, met redelikheid as deurslaggewende beleidsmaatstaf, eerder as redelike voorsienbaarheid as kousaliteitsmaatstaf, aangewend moet word om aanspreeklikheid weens emosionele skok binne perke te hou. Die grense van die reg op fisies-psigiese integriteit moet deur belange-afweging en beleid bepaal word en 'n "dader se optrede is onregmatig as hy, in omstandighede wat 'n beskerming van die psigiese integriteit redelikerwys wenslik maak, 'n vry ernstige versteuring van die psigiese welsyn veroorsaak".³⁹ Die soepele *boni mores*-kriterium bied volgens Van der Walt die grondslag vir die toekomstige uitbreiding (of inperking) van deliktuele aanspreeklikheid op grond van skoktoediening.⁴⁰ Faktore soos dat die benadeelde wat psigiese letsel gely het, regstreeks fisies beseer is; dat die benadeelde persoonlik deur die dader se optrede aan die gevaar van fisiese benadeling blootgestel is; en dat die benadeelde, as naverwant van 'n bedreigde of slagoffer van die dader se optrede, die optrede sintuiglik waargeneem het, dien volgens Van der Walt as praktiese neerslag van die *boni mores* waarvolgens 'n benadeelde se reg op sy fisies-psigiese integriteit in gevalle van skoktoediening afgebaken moet word.⁴¹ Nou is dit insiggewend dat voorstanders van die voorsienbaarheidsbenadering dieselfde faktore gebruik om vas te stel of psigiese letsel redelik voorsienbaar was, as die faktore wat volgens Van der Walt by die onregmatigheidsvraag relevant is.⁴² So beslis die hof in *Barnard v Santam Bpk*,⁴³ waar die eiseres geslaag het weens erge senuskok wat sy opgedoen het by die verneem van die dood van haar kind in 'n ongeluk (dus 'n sogenaamde "hoorsê"-geval), ter bepaling van nalatigheid (en nie juridiese kousaliteit nie) dat die skok as redelike moontlikheid voorsienbaar was, veral vanweë die besonder innige verhouding wat normaalweg tussen 'n moeder en haar jong kind bestaan.⁴⁴ Nadat bevind is dat die skok redelik voorsienbaar (en die dader nalatig) was,⁴⁵ wend die hof hom tot die verdere (juridiese kousaliteits-) vraag, "of

³⁸ In Van der Walt 257ev. Hy word hierin versterk deur die feit dat die Engelse reg voorsienbaarheid gebruik om vas te stel of 'n "duty of care" aanwesig was; in wese 'n onregmatigheidsvraag wat benewens voorsienbaarheid ook beleidsfaktore akkommodeer. Sien in hierdie verband Handford *Mullany and Handford's Tort Liability for Psychiatric Damage* (2006) 73, 107-108, 110, 113-119; en England 200.

³⁹ Van der Walt 258.

⁴⁰ Van der Walt 259.

⁴¹ In Van der Walt 258-259.

⁴² Sien hieroor Neethling, Potgieter en Visser 281-282 en die gesag daar aangehaal.

⁴³ *Supra* 214-215.

⁴⁴ As algemene reël formuleer die hof (*Barnard v Santam Bpk supra* 214-215) dat "hoe nouer die verwantskap of verhouding tussen die primêre getroffene en die geskokte persoon is, hoe geredeliker gekonkludeer kan word dat die veroorsaking van die skok redelik voorsienbaar was".

⁴⁵ Sien Neethling, Potgieter en Visser 280-281 vir kritiek op die feit dat die hof, ten einde die dader se nalatigheid tov die veroorsaking van die skok te bepaal, oënskynlik net die eerste been van die nalatigheidstoets gebruik, nl redelike voorsienbaarheid en nie ook redelike voorkombaarheid van skade nie. (Die hof is van mening dat net die voorsienbaarheidsbeen

[die dader] se nalatigheid die regsoorsaak van die daardie skok was".⁴⁶ Ten einde te bepaal of die dader se aanspreeklikheid nie die grense van redelikheid, billikheid en regverdigheid oorskry nie, ondersoek die regter nou beleidsbesware teen die verlening van 'n aksie weens skok in sogenaamde hoorsê-gevalle, soos dat dit tot 'n vloedgolf van litigasie en die instel van gesimuleerde eise aanleiding sal gee.⁴⁷ Die hof bevind dat hierdie besware ongegrond is en dat daar nie "in ons reg genoegsame beleidsgronde bestaan vir die uitsluiting van aanspreeklikheid in alle hoorsê-gevalle nie" en "spreek beleidsoorwegings, en in besonder voorskrifte van redelikheid en billikheid, nie teen die konklusie dat [die dader] se nalatige bestuur die regsoorsaak van [die benadeelde] se skok was nie".⁴⁸ Terwyl Van der Walt dus die vrees vir 'n oorvloed van eise deur middel van onregmatigheid aanspreek, hanteer die appèlhof in *Barnard* dit as 'n toerekenbaarheidsvraag aan die hand van die juridiese kousaliteitselement.

Volgens Neethling⁴⁹ weer gaan dit by redelike voorsienbaarheid in gevalle van emosionele skok om óf nalatigheid, óf juridiese kousaliteit. Hy doen aan die hand dat nalatigheid ter sprake is indien die psigiatriese besering die enigste of minstens (een van) die eerste skadelike gevolg(e) van die dader se handeling was, in welke geval nalatigheid bepaal moet word deur middel van die vasstelling van die voorsien- en voorkombaarheid van die betrokke psigiese letsel. Daarenteen is juridiese kousaliteit voorhande waar nalatigheid reeds bepaal is met verwysing na 'n ander skadelike gevolg wat die psigiese letsel voorafgegaan het, en nou (aan die hand van redelike voorsienbaarheid) bepaal moet word of die nalatige dader aanspreeklik moet wees vir die psigiese letsel wat as verwyderde skadepos uit die reeds-gevestigde nalatige handeling voortvloei het.

In gevalle van skuldlose aanspreeklikheid ingevolge die *actio de pauperie* is onregmatigheid en skuld nie ter sprake nie, maar spruit aanspreeklikheid eenvoudig voort uit die eienaarskap van 'n dier (soos gekwalifiseer deur die ander aanspreeklikheidsvereistes vir hierdie aksie).⁵⁰ Die begrensing van aanspreeklikheid by die *actio de pauperie* geskied volgens *Fourie v Naranjo*⁵¹ deur middel van die soepel kriterium vir juridiese kousaliteit soos in *S v Mokgethi*⁵² uiteengesit.⁵³ Aangesien die *Fourie*-saak oor die veroorsaking van emosionele skok gehandel het, sou 'n mens in die lig van oorvloedige appèlhofgesag sedert *Bester* 'n direkte verwysing na redelike voorsienbaarheid van skok as begrensingsnorm verwag het. In die lig daarvan dat voorsienbaarheid sedert *Mokgethi* as subsidiêre toets deel uitmaak van die omvangryker soepel maatstaf vir juridiese kousaliteit, kan egter nie fout gevind word met die hof se benadering in *Fourie* nie. Waar gepas, kan

van die nalatigheidstoets ter sprake is aangesien die voorkombaarheidsbeen reeds mbt die nalatigheid van die dader tav die botsing afgehandel is.)

⁴⁶ *Barnard v Santam Bpk supra* 215.

⁴⁷ *Barnard v Santam Bpk supra* 215-216.

⁴⁸ *Barnard v Santam Bpk supra* 216-217.

⁴⁹ 2000 TSAR 5-11; en sien ook Neethling, Potgieter en Visser 279ev.

⁵⁰ Sien in die algemeen Neethling, Potgieter en Visser 352ev.

⁵¹ *Supra* 202.

⁵² *Supra*.

⁵³ Sien ook Scott 104; sien in die algemeen Neethling, Potgieter en Visser 181ev.

voorsienbaarheid van psigiese letsel steeds, as onderafdeling van die soepel maatstaf, 'n volwaardige rol speel by die toerekenbaarheids-vraag.

6 BELEIDSOORWEGINGS

Soos gesien, kom beleidsoorwegings, soos dat eise op grond van die veroorsaking van psigiese letsel binne aanvaarbare grense gehou moet word, of dat die gevaar van gesimuleerde eise besweer moet word, by verskillende delikselemente soos onregmatigheid, nalatigheid en juridiese kousaliteit tot uitdrukking.⁵⁴ In hierdie verband stel Knobel 'n meer genuanseerde en gestruktureerde benadering voor. Hy argumenteer dat die "vloedgolf"-kwellung op verskillende vlakke werkbaar is. Byvoorbeeld, waar die vraag is of die aksie op grond van skok uitgebrei moet word tot 'n nuwe kategorie van eiser wat skok opdoen, soos nie-verwante, gaan dit oor die bevraagstuk of die nie-verwant se reg op liggaamlike integriteit so ver strek dat dit regtens beskerm moet word, of nie. Dit is 'n onregmatigheidsvraag. In ander gevalle moet die vloedgolf-kwellung op die vlak van nalatigheid of juridiese kousaliteit aangespreek word: as die skade aan 'n betrokke eiser nie redelikerwys voorsienbaar was nie, het die dader nie skuld ten opsigte van die skade gehad nie en sal aanspreeklikheid ontbreek weens 'n gebrek aan nalatigheid. Waar sodanige skade wel voorsienbaar was, kon dit steeds te ver verwyderd van die dader se optrede gewees het, byvoorbeeld weens 'n lang tydverloop tussen die handeling en die intrede van die skade. In so 'n geval sal die dader aanspreeklikheid vryspring weens 'n gebrek aan (juridiese) kousaliteit. Terwyl volgens Knobel die korrekte toepassing van die drie elemente, onregmatigheid, skuld en juridiese kousaliteit, die vrees vir 'n oormaat eise besweer, moet beklemtoon word dat die grense van deliktuele aanspreeklikheid in beginsel⁵⁵ deur die teenwoordigheid van *al* die delikselemente medebepaal word,⁵⁶ en, soos hieronder aangedui sal word, dat daar in sekere gevalle beleidsredes mag wees om 'n delikseis af te wys, selfs al is al die delikselemente teenwoordig.

Dit is belangrik om by die oorweging van beleidsoorwegings die aard en funksies van elke delikselement voor oë te hou ten einde te verseker dat die

⁵⁴ Vermelde beleidsoorwegings speel by die aksie weens emosionele skok in ander jurisdiksies 'n soortgelyke rol. Sien by England 199 wat m.b.t. die bepaling van die grense vir aanspreeklikheid verklaar: "The problem is of universal scope." Hy vervolg (199-200), met verwysing na die wyse waarop voorsienbaarheid (ter bepaling van 'n "duty of care") en kousaliteit aangewend word om aanspreeklikheid vir die veroorsaking van skok te bepaal: "Obviously, these two traditional tort principles – the one relying on the nature of the damage, the other on the notions of duty of care and causation – were merely the conceptual tools for reaching the legal solutions indicated by substantive policy considerations. The recognition that formal legal concepts are the repositories of values is commonplace, but the practical significance of concepts is to crystallize the initial value judgment for purposes of consistency and coherence. Moreover, it enables courts to forgo the reopening of ideological controversies, by relying on apparently objective legal criteria. However, in relation to the topic of emotional distress, the cloak of formal conceptualism is too thin to cover the underlying policy issue. The normative openness of the decision is so obvious that courts are induced to openly discuss the policy considerations."

⁵⁵ Gevalle waar deliktuele aanspreeklikheid (om beleidsredes) deur die reg ontsê word, ongeag die teenwoordigheid van al die delikselemente, word aanstons bespreek.

⁵⁶ Vgl. *Administrateur, Natal v Trust Bank van Afrika Bpk* 1979 3 SA 824 (A) 832-833; Van Aswegen "Policy Considerations in the Law of Delict" 1993 *THRHR* 183, 192; Neethling, Potgieter en Visser 180, 290 en 295-296; en Knobel 2008 *THRHR* 650.

betekenis en rol van die elemente nie verwring word nie. So is dit nie die rol van onregmatigheid (of juridiese kousaliteit) om die (oorkoepelende) besluit te akkommodeer dat dit onredelik is om aan die eiser 'n deliksaksie te verleen nie – dit is 'n besluit wat afhanklik is van die aanwesigheid van al die delikselemente. Vrae soos of die benadeelde vergoed behoort te word vir sy skade,⁵⁷ en of dit redelik is om die verweerder deliktueel aanspreeklik te stel vir sy nalatige optrede,⁵⁸ is nie (net) 'n onregmatigheidsvraag, soos wat die Hoogste Hof van Appèl in sekere onlangse sake te kenne wil gee nie, maar het eerder te make met die vraag of 'n delik, met al sy elemente, aanwesig was.⁵⁹ Indien 'n hof in 'n bepaalde tipe geval om beleidsredes die eiser steeds aanspreeklikheid wil ontsê ondanks die aanwesigheid van al die delikselemente, gaan dit nie meer oor die vraag of onregmatigheid (of selfs 'n delik) aanwesig was of nie, maar oor die beleidsbesluit om, ondanks die aanwesigheid van 'n delik, nie 'n deliktuele vergoedingseis toe te staan nie.⁶⁰ Beleidsoorwegings speel naamlik 'n belangrike rol by die vraag of dit in 'n bepaalde geval wenslik of noodsaaklik is om byvoorbeeld die Aquiliese aksie om skadevergoeding toe te staan of nie.⁶¹ Benewens die reeds bespreekte beleidsrede dat verlening van 'n aksie 'n te swaar las op die gemeenskap sal plaas,⁶² sal 'n deliksaksie ook nie maklik toegestaan word nie waar die benadeelde 'n ander toereikende of effektiewe remedie tot sy beskikking het, byvoorbeeld die regterlike hersiening van 'n administratiewe besluit,⁶³ 'n appèl teen 'n administratiewe besluit,⁶⁴ 'n interdik,⁶⁵ toereikende kontraktuele

⁵⁷ *Telematrix (Pty) Ltd t/a Matrix Vehicle Tracking v Advertising Standards Authority* 2006 1 SA 461 (HHA) 468; *Steenkamp v Provincial Tender Board, Eastern Cape* 2006 3 SA 151 (HHA) 160; en *Tsogo Sun Holdings (Pty) Ltd v Qing-He Shan* 2006 6 SA 537 (HHA) 540.

⁵⁸ *Trustees, Two Oceans Aquarium Trust v Kantey & Templer (Pty) Ltd* 2006 3 SA 138 (HHA) 143-145; en vgl *Hirschowitz Flionis v Bartlett* 2006 3 SA 575 (HHA) 588). (Sien hieroor Fagan "Rethinking Wrongfulness in the Law of Delict" 2005 SALJ 106ev.)

⁵⁹ Sien in die algemeen Neethling en Potgieter 2006 TSAR 609ev; Knobel "Die Volgorde Waarin die Delikselemente Onregmatigheid en Skuld Bepaal Moet Word" 2008 THRHR 1ev; en Knobel 2008 THRHR 650ev.

⁶⁰ Volgens Neethling "Aanspreeklikheid van Getuies in Hofverhore" 2008 THRHR 316 322 kom dit voor "dat daar 'n saak uitgemaak kan word dat daar in etlike ... gevalle wel 'n delik (onregmatigheid inbegrepe) aanwesig is, maar dat die aksie desnieteenstaande om regspolitieke oorwegings afgewys word. Een voorbeeld is *Telematrix (Pty) Ltd t/a Matrix Vehicle Tracking v Advertising Standards Authority supra* 469 waar die hof onomwonde verklaar dat 'there is obviously a duty – even a legal duty – on a judicial officer to adjudicate cases correctly and not to err negligently', maar dat dit nie beteken dat 'a judicial officer who fails in the duty, because of negligence, acted wrongfully' omdat '[p]ublic or legal policy considerations require that there should be no liability'. 'n Mens sou net sowel kon betoog ... dat die regterlike beampte hom aan onredelike gedrag (verbreking van sy regsplig) skuldig gemaak en dus onregmatig opgetree het ... maar dat die deliksaksie vir skadevergoeding ... om regspolitieke oorwegings nie veroorloof word nie ..."

⁶¹ Vgl *Telematrix (Pty) Ltd t/a Matrix Vehicle Tracking v Advertising Standards Authority supra* 468; *Trustees, Two Oceans Aquarium Trust v Kantey & Templer (Pty) Ltd supra* 145; *Lillicrap, Wassenaar and Partners v Pilkington Brothers (SA) Pty Ltd* 1985 1 SA 475 (A) 500 503-504; Neethling, Potgieter en Visser 11; en sien in die algemeen Neethling 2008 THRHR 316.

⁶² Vgl *Olitzky Property Holdings v State Tender Board* 2001 3 SA 1247 (HHA); en *Steenkamp v Provincial Tender Board, Eastern Cape supra* 162 en 169. Sien in die algemeen Van Aswegen 1993 THRHR 171ev; en Corbett "Aspects of the Role of Policy in the Evolution of Our Common Law" 1987 SALJ 52ev.

⁶³ *Dendy v University of the Witwatersrand, Johannesburg* 2005 5 SA 357 (W) 375-380 en 382-383; 2007 5 SA 382 (HHA) 390.

⁶⁴ *Knop v Johannesburg City Council* 1995 2 SA 1 (A) 31.

⁶⁵ Vgl *Minister of Safety and Security v Van Duivenboden* 2002 6 SA 431 (HHA) 446-467.

remedies,⁶⁶ of 'n egskeidingaksie teen 'n ontroue gade wat owerspel gepleeg het.⁶⁷ Net so kan 'n hof wat die keuse het tussen die verlening van 'n deliktuele skadevergoedingsaksie en ander remedies, eerder op laasgenoemde besluit indien 'n skadevergoedingsaksie nie die gewenste uitwerking sal hê nie.⁶⁸ In sulke gevalle behoort die hof nie sy bevinding dat dit (om beleidsoorwegings) onredelik sou wees om die dader op grond van delik aanspreeklik te hou, by die onregmatigheidselement (of enige ander delikselement) in te dwing en sodoende die element te verwing nie. Die hof moet dit eerder onomwonde stel dat hy 'n deliksaksie, ten spyte van die aanwesigheid van 'n delik, weens bepaalde beleidsoorwegings weier.

Daar heers op die oomblik 'n gesonde debat oor veral die delikselemente onregmatigheid, skuld (nalatigheid in die besonder) en juridiese kousaliteit.⁶⁹ Uit die voorafgaande blyk dit dat die rol wat beleidsoorwegings by hierdie delikselemente in die besonder en by die erkenning of ontkenning van deliktuele aanspreeklikheid in die algemeen vervul, asook die aard en funksie van elke delikselement, goed onderskei moet word. Nieteenstaande herhaling moet beklemtoon word dat beleidsoorwegings nie net 'n unieke rol by vermeldde delikselemente speel nie, maar ook by die "oorkoepelende" vraag of deliktuele aanspreeklikheid, in weerwil van die aanwesigheid van al die delikselemente, in 'n gegewe geval wenslik is of nie.

⁶⁶ *Lillicrap, Wassenaar and Partners v Pilkington Brothers (SA) Pty Ltd supra* 500; en *Trustees, Two Oceans Aquarium Trust v Kantey & Templer (Pty) Ltd supra* 145 en 149.

⁶⁷ Vgl Neethling, Potgieter en Visser *Neethling's Law of Personality* (2005) 253-254 en gesag daar aangehaal.

⁶⁸ *Van Rensburg v Nelson Mandela Metropolitan Municipality* [2007] 4 All SA 950 (OK) 953 (slopingsbevel tov onwettig opgerigte strukture); en *Tswelopele Non-profit Organisation v City of Tshwane Municipality* 2007 6 SA 511 (HHA) 518 en 523 (bevel dat onregmatig gesloopte skuilings wat geskik is vir bewoning, weer opgerig word).

⁶⁹ Sien bv Fagan 2005 *SALJ* 90ev; Fagan "Blind Faith: A Response to Professors Neethling and Potgieter" 2007 *SALJ* 285ev; Brand "Reflections on Wrongfulness in the Law of Delict" 2007 *SALJ* 76ev; Nugent 2006 *SALJ* 557ev; Neethling 2006 *SALJ* 204ev; Neethling en Potgieter 2007 *THRHR* 120ev; Neethling en Potgieter 2007 *SALJ* 280ev; Scott "Deliktuele Vorderings teen die Polisie: Nie-nakoming van 'n Statutêre Vervaltermyn en Noodweersoorskryding" 2007 *TSAR* 193-194; Scott "Middellike Aanspreeklikheid van die Staat Weens Manipulasie van 'n Tenderproses" 2007 *TSAR* 578-580; Scott "Railroad Operator's Failure to Protect Passenger Against Attack on Train not Negligent" 2009 *THRHR* 158ev; Knobel 2008 *THRHR* 650ev; Loubser "Unlawfulness in the South African Law of Delict: Focus Areas in the Debate" in Boezaart en De Kock (reds) *Liber Perit, Labor non Moritur – Liber Memorialis: PJ Visser* (2008) 117ev; en Visser "Delict" in Du Bois (red) *Wille's Principles of South African Law* (2008) 1096-1102 en 1123-1129). Hierdie debat is verder gevoer tydens 'n "Law of Delict" colloquium gereël deur die Regsfakulteit van die Universiteit van die Vrystaat wat op 2008-02-16 in Bloemfontein gehou is en deur sowel akademici as lede van die regbank, insluitend die HHA, bygewoon is. Die sleutelspekers was proff Neethling, Midgley en Fagan.